

О‘ЗBEK TILIDA MOTOR ALALIYALI BOLALARDA GRAMMATIK QURILMALARNI SHAKLLANTIRISHNING ILMIY-METODIK ASOSLARI

Toshkent Kimyo Xalqaro Universiteti

SPDP – 713U 4-kurs talabasi Tojiboyeva Xumora Alisher qizi

Annotatsiya

Ushbu maqolada motor alaliyali bolalarning o‘zbek tili grammatik qonuniyatlarini o‘zlashtirish jarayonidagi o‘ziga xos qiyinchiliklari tahlil qilinadi. O‘zbek tilining aglyutinativ tuzilishi, ya’ni so‘z o‘zagiga qo‘shimchalar qo‘shilishi orqali ma’no hosil qilinishi jarayonida bolalarda kuzatiladigan agrammatizmlar yoritilgan. Tadqiqot davomida egalik, kelishik va shaxs-son qo‘shimchalarini shakllantirish bo‘yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Motor alaliya, grammatik qurilish, aglyutinatsiya, agrammatizm, vizual modellashtirish, logopedik ritmika, NTR, morfem tahlil, nutqiy praksis.

Аннотация

В данной статье анализируются особенности усвоения грамматических закономерностей узбекского языка детьми с моторной алалией. Рассматриваются аграмматизмы, возникающие в процессе словоизменения, характерного для агглютинативного строя узбекского языка. Разработаны методические рекомендации по формированию категорий принадлежности, падежа и лица-числа у данной категории детей.

Ключевые слова: Моторная алалия, грамматический строй, агглютинация, аграмматизм, визуальное моделирование, логопедическая ритмика, ОНР (общее недоразвитие речи), морфемный анализ, речевой praksis.

Abstract

This article analyzes the specific difficulties of mastering the grammatical rules of the Uzbek language by children with motor alalia. Agrammatisms observed in the process of adding suffixes to the word root, which is typical for the agglutinative structure of the Uzbek language, are highlighted. Methodological recommendations for

the formation of categories of possession, case, and person-number have been developed.

Keywords: Motor alalia, grammatical structure, agglutination, agrammatism, visual modeling, logopedic rhythemics, GSD (General Speech Underdevelopment), morpheme analysis, speech praxis.

KIRISH

Zamonaviy defektologiya va logopediya sohasida motor alaliya eng murakkab nutq nuqsonlaridan biri bo'lib qolmoqda. Motor alaliya — bu miya po'stlog'ining nutq-motor markazlari (Broka markazi) zararlanishi natijasida nutqning tizimli ravishda rivojlanmasligidir. Bolaning intellekti va eshituv qobiliyati saqlangan holda, u nutqiy vositalarni qo'llashda, ayniqsa gap qurish va so'zlarni bir-biriga bog'lashda (grammatik qurilmalarda) o'ta og'ir qiyinchiliklarga duch keladi.

O'zbek tili aglyutinativ tillar sirasiga kirgani sababli, unda grammatik munosabatlar asosan so'z o'zagiga qo'shimchalar (affikslar) zanjirini qo'shish orqali ifodalanadi. Motor alaliyadagi bolalar uchun ushbu "qo'shimchalar iyerarxiyasi"ni o'zlashtirish nafaqat nutqiy, balki mantiqiy-psixologik to'siq hisoblanadi.

ASOSIY QISM

1. Grammatik qurilmalarni shakllantirishdagi klinik-pedagogik muammolar

Motor alaliyali bolalarda grammatik qurilmalar R.E. Levina tomonidan tasniflangan NTR (Nutqning umumiy rivojlanmaganligi) darajalariga ko'ra turlicha namoyon bo'ladi:

NTR 1-darajasida: Nutqiy muloqot deyarli yo'q, grammatik aloqalar o'rniga tovush komplekslari va imo-ishoralar qo'llaniladi.

NTR 2-darajasida: Bola oddiy 2-3 so'zli gaplarni tuzadi, biroq grammatik bog'lanishlar "buzilgan" bo'ladi. Masalan: "Dada ish ketdi" (Dadam ishga ketdi).

NTR 3-darajasi: Nutq ancha kengaygan, biroq murakkab grammatik shakllarni qo'llashda xatolar saqlanib qoladi. (Masalan: "Guldasta" o'rniga "Gullik idish" yoki "Qalamda chizdim" o'rniga "Qalam bilan chizdim").

2. O'zbek tili aglyutinatsiyasi va "Zanjir" mexanizmining buzilishi

O'zbek tili aglyutinatив (lotincha agglutinatio — yopishtirish) tillar guruhiga kiradi. Unda har bir grammatik qo'shimcha faqat bitta ma'noni anglatadi va ular so'z o'zagiga muayyan qat'iy tartibda "zanjir" kabi ulanadi. Motor alaliyali bolalarda nutqiy harakatlar praksisi va ketma-ketlikni idrok etish funksiyasi buzilganligi sababli, ushbu zanjirni qo'llashda qiyinchiliklar kuzatiladi.

Morfem tahlilning yetishmovchiligi: Bola so'zni tarkibiy qismlarga ajrata olmaydi. Masalan: "uylarimizda" so'zidagi "-lar", "-imiz", "-da" qo'shimchalarini tahlil qilolmaydi.

3. Motor alaliyada kuzatiladigan agrammatizm turlari

Struktural agrammatizm: Gap qurishda va so'z o'zgartirishda qo'shimchalarni tushirib qoldirish (telegraf uslubi). Masalan: "Uy bor" (Uyga boraman).

Morfologik agrammatizm: Qo'shimchalarni noto'g'ri tanlash. Masalan: "Pichoqqa kes" (Pichoq bilan kes).

Universal bosh kelishik: Bola kelishik qo'shimchalarini ishlatmaydi. Masalan: "Moshina mindi" (Moshinaga mindim).

4. Korrektion texnologiyalarning ilmiy ahamiyati

4.1. Vizual modellashtirish texnologiyasi. Motor alaliyali bolalarda o'zbek tilining murakkab aglyutinatив zanjirini shakllantirish uchun M.P. Hamidova tomonidan tavsiya etilgan vizual modellashtirish texnologiyasidan foydalaniladi [B. G'ulomov, M.P. Hamidova, 2015, 85-bet]:

Sariq to'rtburchak: Predmet (Ot).

Yashil to'rtburchak: Harakat (Fe'l).

Qizil kichik shakllar: Grammatik qo'shimchalar (Affikslar).

Ushbu modellar yordamida o'zbek tili grammatik zanjiri quyidagi ketma-ketlikda shakllantiriladi:

A) Sodda gap: [Sariq] + [Yashil] ("Kitob ber").

B) Kelishik shakli: [Sariq] + [Qizil] + [Yashil] ("Kitobni ber").

V) Aglyutinatив zanjir: [Sariq] + [Qizil] + [Qizil] + [Qizil] + [Yashil] ("Kitoblarimni ber").

4.2. Logopedik ritmika. M.P. Hamidovaning metodikasiga ko'ra, har bir grammatik qo'shimchani ritmik harakat (qarsak, qadam) bilan bog'lash nutq-motor markazlarini faollashtiradi. Bu usul aynan aglyutinatív zanjirni avtomatlashtirishda qo'llaniladi [M.P. Hamidova, 2007].

5. Tadqiqot natijalarining ilmiy tahlili

O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, o'zbek tili grammatikasini vizual-grafik modellar va logoritmik mashqlar integratsiyasi orqali o'rgatish samaradorligi an'anaviy usuldan 35% ga yuqori. Tadqiqotlarga ko'ra, bolalarning 75%ida agrammatizmlar barqaror kamayishi kuzatilgan.

XULOSA

O'zbek tilida motor alaliyali bolalar bilan ishlashda tilning o'ziga xos grammatik tuzilishi — aglyutinatsiyani inobatga olish shart. Grammatik qurilmalarni shakllantirish shunchaki so'zlarni yodlatish emas, balki bolaning ongida gapning logik-grammatik modelini noldan qurish jarayonidir. Vizual modellashtirish va logopedik o'yin texnologiyalaridan foydalanish alalik bolalarning ijtimoiy muloqotga kirishishini tezlashtiradi va ta'lim samaradorligini oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Аюпова М.Ю. Логопедия. – Т.: Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти, 2011. – 612 б.

Hamidova M. Maxsus pedagogika. – Т.: "Iqtisod-moliya", 2018. – 320 b.

Мўминова Л.Р. Логопедия (Дарслик). – Т.: Ўқитувчи, 1993. – 232 б.

Ғуломов Б., Ҳамидова М. Нутқ нуқсонлари коррекцияси. – Т.: ТДПУ, 2015. – 124 б.

Жукова Н.С., Мастюкова Е.М., Филичева Т.Б. Логопедия. – М.: Просвещение, 2011. – 320 с.

Левина Р.Е. Основы теории и практики логопедии. – М.: Просвещение, 2013. – 367 с.

Розенберг Р.С. Диагностика и коррекция нарушений речи у детей. – СПб.: Речь, 2014. – 176 с.